

Llengua i Ús

Revista Tècnica de Política Lingüística

55

2n
SEMESTRE
2014

ISSN: 2013-052X

Models

1.1

Criteris per a la determinació de la forma escrita dels topònims

Critèris entara determinacion dera forma escrita des toponims

Criterios para la determinación de la forma escrita de los topónimos

Criteria to determine the written form of toponyms

Joan Anton Rabella

Oficina d'Onomàstica. Institut d'Estudis Catalans

El català *Llengua*
per a tothom

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Criteris per a la determinació de la forma escrita dels topònims

toponímia catalana, normalització lingüística, normativa lingüística, etimologia, documentació antiga, tradició escrita i pronúncia.

A partir de les tasques que duu a terme l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, en aquest treball l'autor analitza els criteris i els diversos factors (l'etimologia, la documentació antiga, la tradició escrita i la pronúncia) que es tenen en compte a l'hora d'establir la forma escrita dels topònims d'acord amb la normativa lingüística vigent i amb la finalitat d'aconseguir un ús social cohesionat de la toponímia.

Crítèris entara determinacion dera forma escrita des toponims

toponímia catalana, normalizaci6n lingüística, normativa lingüística, etimologia, documentaci6n antiga, tradici6n escrita e prononciaci6n

A compdar des prètzhèts qu'amie a tèrme era Oficina d'Onomastica der Institut d'Estudis Catalans, en aquest treball er autor analise es crítèris e es diuèrsi factors (era etimologia, era documentaci6n antiga, era tradici6n escrita e era prononciaci6n) que se tien en compde ara ora d'establir era forma escrita des toponims d'acòrd damb era normativa lingüística vigenta e damb era finalitat d'arténher un usatge sociou coesi6nat dera toponímia.

Criterios para la determinación de la forma escrita de los topónimos

A partir de las tareas que desarrolla la Oficina de Onomástica del Institut d'Estudis Catalans, en este trabajo el autor analiza los criterios y los diversos factores (la etimología, la documentación antigua, la tradición escrita y la pronunciación) que se tienen en cuenta a la hora de establecer la forma escrita de los topónimos, de acuerdo con la normativa lingüística vigente, y con la finalidad de conseguir un uso social cohesionado de la toponimia.

toponimia catalana, normalizaci6n lingüística, normativa lingüística, etimología, documentaci6n antigua, tradici6n escrita y prononciaci6n

Criteria to determine the written form of toponyms

Based on work carried out in the Office of Onomastics, within the Institut d'Estudis Catalans, the author of this article analyses the criteria and various factors (etymology, ancient documentation, written tradition and pronunciation) taken into account when establishing the written form of toponyms in accordance to the current linguistic rules and with the aim of achieving standardisation in their use.

Catalan toponymy, language normalisation, linguistic rules, etymology, ancient documentation, written tradition and pronunciation

Introducció: la normalització toponímica

Els noms propis formen part del mateix sistema lingüístic que els noms comuns, i no hi ha, doncs, cap normativa ni gramatical ni ortogràfica diferent per als topònims, llevat que s'escriuen amb la lletra inicial amb majúscula. Els topònims catalans, per tant, no poden presentar grafies alienes a la normativa ortogràfica de la llengua catalana (*ch*, *-y-*, *-k-*, etc.),¹ ni des del punt de vista normatiu ni des del punt de vista oficial, ja que, tal com especifica l'article 18 de la Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística, «els topònims de Catalunya tenen com a única forma oficial la catalana, d'acord amb la normativa lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans».

D'acord amb aquest marc normatiu i legal, per tant, els aspectes de la toponímia que, des del punt de vista lingüístic, poden resultar controvertits o dubtosos s'haurien de circumscriure a qüestions concretes, com la delimitació del nom propi —per poder determinar quins elements s'escriuen amb majúscula inicial (Rabella, 2012)— o la diferenciació entre formes d'abast dialectal o local quan hi ha més d'una forma viva per a un mateix topònim, i no a aspectes ortogràfics —com el cas de l'escriptura errònia de *Cabdella* (Pallars Jussà), **Capdella*, que no és possible segons la normativa lingüística vigent, perquè el grup *-bd-* només s'escriu amb *-b-*: *cabdal*, *cabdell* (Moll, 2006, p.20); *abdícar*, *abdomen*, *cobdícia*, *súbdit*, etc.

La normalització de la toponímia té com a objectiu la integració dels noms propis de lloc dins el sistema lingüístic del qual formen part, de manera que la forma es-

crita del topònim en reflecteixi la pronúncia genuïna d'ús general per mitjà d'una grafia que estigui d'acord amb la normativa ortogràfica vigent i que en permeti un ús social i públic cohesionat.

Les actuacions per aconseguir un ús sistematitzat de la toponímia en català no tenen caràcter excepcional ni difereixen del que fan la resta de llengües (contràriament al que a vegades s'ha dit o escrit —de manera interessada—, com si el català fos una excepció o seguís uns criteris especialment complicats o intervencionistes). La normalització de la toponímia és habitual en totes les llengües i no es pot imaginar un nomenclàtor de França o de la Gran Bretanya que presenti formes no regularitzades —amb fluctuacions i amb solucions divergents per a topònims homònims— i errades ortogràfiques.

Molts països disposen de comissions específiques sobre toponímia (n'hi ha algunes d'especialment actives, com la Commission de Toponymie du Québec),² i els seus criteris de normalització toponímica generalment són similars, com podem comprovar per exemple en el Consejo Superior Geográfico de l'Estat espanyol.³ En aquest mateix sentit, cal tenir present que la normalització toponímica té un abast internacional més ampli, que comença a les Nacions Unides, que tenen una comissió dedicada a fixar uns criteris generals per a la normalització de la toponímia mundial dins el Grup d'Experts de les Nacions Unides en Noms Geogràfics (GENUNG),⁴ perquè es considera que és un aspecte fonamental no només culturalment, sinó també per aconseguir una localització i una circulació de la informació toponímica adequades (Batlle, 2013).

1. I, per tant, no són possibles grafies com **Caritg*, **Politg* o **Vilaritg*, en lloc de *Carig*, *Polig* i *Vilarig*, perquè en català no existeix ortogràficament la solució *-tg* en posició final sinó *-g*, com en els mots comuns (*desig*, *mig*, etc.). Ni tampoc ho són formes com **Can Cuyàs* o **Artigas* per *Can Cuiàs* o *Artigues*.

2. Web a: <<http://www.toponymie.gouv.qc.ca/ct/accueil.aspx>>.

3. Web a: <<http://www.idee.es/web/guest/consejo-superior-geografico>>.

4. Web a: <<http://unstats.un.org/UNSD/geoinfo/UNGEGN/default.html>>.

Antecedents i condicionaments

En el cas de la llengua catalana, sovint s'ha vinculat la recerca sobre toponímia gairebé exclusivament amb l'estudi etimològic.⁵ I, de manera similar, s'ha relacionat la fixació de la forma escrita d'un topònim directament amb la seva etimologia. Tanmateix, aquest és un plantejament excessivament simple, ja que la determinació de la forma escrita d'un topònim és un procés més complex, en què intervenen també altres factors, com la pronúncia i la tradició escrita. En aquest sentit, el problema principal és que la toponímia, com la llengua, no és una disciplina matemàtica, en la qual es pugui establir una valoració fixa o un percentatge invariable pel que fa als diversos factors que cal tenir en compte a l'hora de determinar la forma ortogràfica d'un topònim.

Contràriament, i encara que es pugui establir un ordre general de prioritat en la valoració dels diversos factors que cal tenir-hi en compte, no se'n pot fer una aplicació automàtica, sinó que cal avaluar en cada cas els diferents elements que hi intervenen. Així, cal tenir present que no sempre hi haurà informació sobre tots els aspectes o que la informació no sempre tindrà el mateix valor.

D'aquesta manera, per exemple, en el cas del nom d'una població que presenti una forma històrica molt emprada i àmpliament consolidada des de fa segles, quan és un nom únic i que no coincideix amb un nom comú —com seria el cas de *Manresa* o de *Badalona*, que, des del punt de vista de la documentació antiga, escriuríem *Menresa* i *Bedelona* (vegeu, més endavant, el punt 3.3, «La tradició escrita») —, tindrà més pes la tradició escrita, és a dir, la forma històrica emprada de manera continuada, que l'etimologia i la documentació més antiga (entesa com les primeres citacions, que poden remetre a una forma que no ha tingut una continuïtat històrica), mentre que en un microtopònim (el nom d'una riera, d'un turó, d'una font,

etc.) serà més determinant la documentació antiga perquè generalment la forma escrita no ha tingut un ús tan extens i no està tan consolidada socialment com en el cas dels noms de poblacions que ara citàvem.

Un altre aspecte que cal tenir en compte en el procés de determinació de la forma escrita dels topònims és la classificació o tipologia dels topònims. Així, i malgrat que resulta difícil d'establir una categorització clara dels topònims, cal tenir present que tradicionalment s'ha diferenciat entre *toponímia major* i *toponímia menor*, una distinció que avui es considera inadequada, perquè, encara que habitualment s'havia emprat el primer terme per referir-se als noms de les poblacions, no es pot determinar amb precisió quins topònims caldria incloure en una categoria o en l'altra (com, per exemple, els noms de rius i de muntanyes més significatius).

I, així mateix, també cal tenir en compte que en l'àmbit de l'onomàstica sovint s'ha considerat que el terme *toponímia menor* podia resultar problemàtic perquè podria induir a pensar que són topònims menys importants, secundaris (i en els quals es podrien aplicar uns criteris més regularitzadors), mentre que onomàsticament tots els topònims són igualment importants, ja que identifiquen, individualitzen i referencien un element geogràfic, independentment de si és el nom d'un poble més o menys gran o de si es tracta d'un riu gran o d'un torrent petit.

I en aquest mateix sentit, tampoc no distingiríem entre topònims més antics o més moderns per fer-ne una valoració diferenciada; en aquest cas, el que resulta significatiu des del punt de vista de la recerca toponímica és que en els topònims històrics, quan hi ha documentació més antiga, és possible acostar-se més a la forma originària i eliminar així possibles interferències posteriors, com neutralitzacions, la intervenció de l'etimologia popular, etc.

5. «És imprescindible l'estudi etimològic per treballar en toponímia?» (Terrado, 1994, p. 53).

Factors que cal tenir en compte per determinar la forma escrita d'un topònim

L'etimologia

Com assenyalàvem, una anàlisi dels estudis sobre la toponímia catalana demostra el predomini de la recerca etimològica sobre els altres aspectes, llevat dels treballs de caràcter monogràfic que recullen la toponímia d'una àrea determinada, normalment un municipi. En aquest sentit, Joan Coromines ha esdevingut, com a mínim a nivell popular, el referent per excel·lència de l'estudi de la toponímia catalana; i, de manera més concreta, la seva faceta relacionada amb l'etimologia, sobretot plasmada a l'*Onomasticon Cataloniae*, ha eclipsat la majoria dels altres treballs seus sobre toponímia que no eren de caràcter etimològic, com molts dels que figuren en els dos volums dels seus *Estudis de toponímia catalana* (1965 i 1970).

Resulta comprensible la fascinació que ha exercit, i que encara exerceix, la recerca etimològica perquè es tracta d'un camp molt atractiu, en què per mitjà de l'especulació es prova de resoldre un misteri. Podríem dir, fins i tot, que seria el camp més literari i creatiu de l'estudi de la toponímia, en el qual podem trobar conjectures imaginatives i molt hipotètiques, que relacionen aspectes ben diversos, encara que, a vegades, sense una base documental prou sòlida. No n'hi ha prou d'haver trobat, per exemple, una forma similar en un diccionari d'àrab o de basc per afirmar la relació d'aquell topònim amb aquella llengua, sinó que fa falta també ésser un expert en aquella llengua o consultar un especialista que pugui contextualitzar adequadament la informació des del punt de vista històric, gramatical, etc.

Les conjectures sobre l'origen etimològic dels topònims haurien de basar-se fonamentalment en la documentació antiga i haurien de centrar-se en les evolucions comprovables per mitjà de la gramàtica històrica; i, així mateix, haurien d'evitar de provar de resoldre un origen desconegut a partir d'elements o estrats lingüístics també des-

coneguts o dels quals tenim una informació molt reduïda (com les llengües preromanes, especialment l'iber i les llengües pirinenques) (Rabella, 2007, p. 203-206). I també cal ser mesurat a l'hora de provar d'explicar evolucions a partir de fenòmens com l'analogia o l'etimologia popular si no se'n tenen dades documentals.

Encara que, fins a cert punt, resulti comprensible que la recerca etimològica hagi desvetllat tant d'interès i que en algun moment a casa nostra l'estudi de la toponímia s'hagi centrat gairebé exclusivament en aquest aspecte, cal tenir ben present que la toponímia, com l'onomàstica, és una matèria clarament interdisciplinària i que, des de la perspectiva lingüística, igualment es pot analitzar des de molts altres punts de vista. I en aquest sentit, aquesta atracció per la recerca etimològica segurament ha obstaculitzat que es desenvolupessin al mateix nivell els estudis sobre toponímia des d'altres perspectives lingüístiques.

La documentació antiga

La recerca etimològica d'un topònim ha de partir de la documentació més antiga que se n'hagi conservat i s'hi ha de basar, ja que les citacions més antigues són aquelles que permeten acostar-se tan a prop com sigui possible al seu origen històric i lingüístic. La documentació ens permet, doncs, recular en el temps i aproximar-nos a la forma originària, un fet important sobretot quan s'han produït modificacions del nom inicial amb el pas del temps. Sovint aquestes alteracions s'han produït a partir del que es coneix com a *etimologia popular*, que és el procés —que moltes vegades no té un origen popular, sinó que contràriament l'han provocat els escriptors o persones amb una certa cultura— pel qual un nom opac, que no es pot interpretar semànticament d'una manera senzilla o immediata, es modifica a partir de la semblança amb un nom que sí que és conegut i que té una interpretació clara.

En tenim molts exemples, com *Santa Linya* (Noguera), que prové de *Salta Lizenia* (en què *Salta* correspon al llatí *SALTUS*, 'bosc') i on es produeix el canvi de *Salta* —que

no té cap significat immediat aplicable com a nom de lloc— per *Santa* perquè aquest nom sí que forma part del vocabulari general i perquè resulta molt habitual en la toponímia, en què hi ha un gran nombre de noms formats a partir del nom d'un sant o una santa, els *hagiotopònims*.

O com *Castell-llebre* (Alt Urgell), en què no hi ha cap *llebre*, sinó que es tracta d'un 'castell vell', antigament *Castell Vetre*, que prové del llatí CASTRO VETERE, 'castell vell'; l'evolució del terme llatí fins a *vedre* (< *vetre* < VETERE) va produir una forma que resultava opaca semànticament i que la gent no podia relacionar d'entrada amb cap mot d'ús habitual, una forma, però, que a partir de l'assimilació de la consonant inicial a la consonant palatal anterior (*lledre*) sí que donava un resultat molt proper a un nom conegut i, fins i tot, adient a la toponímia, *llebre*.

En aquests casos, la documentació antiga ens permet conèixer l'origen lingüístic del topònim i ajuda a explicar els canvis que s'han produït en el nom i que no corresponen a una evolució lingüística regular, sinó que són modificacions tan significatives que sense aquesta documentació difícilment es podria saber que en els topònims esmentats no hi ha originàriament cap santa ni cap llebre (uns noms propis de lloc que, d'altra banda, ens semblarien transparents, fàcils d'interpretar i sense cap tipus de misteri).

La documentació, però, no solament resulta útil en els topònims que corresponen a noms coneguts com els anteriors, sinó que esdevé fonamental per determinar la forma escrita en aquells topònims que tenen un origen desconegut i que provenen d'estrats lingüístics desconeguts o dels quals no disposem d'informació suficient, com en el cas de *Tuixén* (Alt Urgell) (doc. *Tuxen* al s. IX), escrit erròniament **Tuixent*, amb una *-t* paragògica, de reforç, similar a casos com *àpit*, *col·lègit*, etc.

La documentació històrica resulta, doncs, bàsica per poder determinar la forma escrita d'un topònim. Fins i tot en aquells casos en què les citacions conservades

no cobreixen tota la cronologia, sovint les formes documentades permeten igualment veure els canvis que, més enllà de l'evolució lingüística regular, s'hagin pogut produir en la forma del topònim.

La llengua catalana compta amb una documentació històrica molt valuosa, en la qual precisament els topònims —que a vegades han estat qualificats com a fòssils lingüístics— han estat els primers noms a aparèixer en forma romànica; així, mentre que els primers textos conservats en català són del segle XI, des del segle IX ja trobem topònims catalans documentats amb la forma plenament evolucionada en textos llatins, com seria el cas de *Ferrera* o *Palomera* a l'*Acta de consagració de la catedral de la Seu d'Urgell*. Els topònims, doncs, resulten fonamentals per a la història de la llengua i la gramàtica històrica, perquè testimonien molts dels canvis que en aquell moment encara no reflectien els noms comuns.

Les regles d'evolució de la llengua, que recull la gramàtica històrica, són l'eina que permet explicar des del punt de vista lingüístic molts dels canvis que es reflecteixen en la documentació antiga, o que permet explicar les modificacions que s'han produït entre una forma i una altra quan la documentació conservada no ha deixat testimoni de tots els canvis. La reconstrucció d'aquesta evolució fa possible la determinació de la forma escrita més adequada dels topònims.

En un cas com *Peratallada* (Baix Empordà), la documentació pot permetre comprovar els canvis que s'han produït en el nom, però, si en un cas com aquest no hi hagués documentació de totes les etapes, la gramàtica històrica podria explicar els canvis que s'hi han donat. En aquest cas, com en els topònims *Matadepera* (Vallès Occidental), *Peramea* (Pallars Sobirà), *Peramola* (Alt Urgell), *estanyes de la Pera* (Cerdanya) o *la Pera* (Baix Empordà), no hi ha cap *pera* (llatí PIRA), sinó una evolució ben documentada del nom *pedra* (llatí PETRA), perquè, com reflecteix la toponímia, el grup llatí TR en català va arribar a donar *r*, *pera*

(TR > dr > r), un estadi d'evolució que no es va mantenir com a nom comú, ja que avui a tot el domini tenim *pedra* i no s'ha conservat, ni residualment, la forma més evolucionada lingüísticament, *pera*.

En altres casos, la informació que aporta la gramàtica històrica resulta bàsica per poder determinar la forma escrita del topònim, com en el cas de *Peralada* (Alt Empordà), escrit sovint *Perelada* després de l'edat mitjana. En aquest cas, davant la duplicitat de formes documentades, *Peralada* i *Perelada*, les regles de la gramàtica històrica permeten explicar l'evolució a partir de la forma més antiga documentada, *Petralata* (anys 898, 974, 982, 1130, etc.), i com antigament, més enllà del canvi PETRA > *pedra*, es va arribar a *pera* com en el cas anterior, *Peratallada*. D'aquesta manera, en aquest topònim cal escriure *Pera-*, que correspon a l'evolució de PETRA > *pedra* > *pera*, i s'ha de descartar una forma com *Perelada*, que s'hauria produït com a conseqüència de la neutralització de les vocals àtones.

Així mateix, en els topònims retrobem formes que ja no són vives, però que igualment tenen un origen llatí conegut i que va donar unes formes romàniques que s'han conservat en la toponímia, com en el cas de la segona part del topònim anterior *-lada*, del llatí LATA, 'ample', que també figura a *Igualada* (llatí AQUA LATA, 'aigua ampla') o a *tossal de la Comalada* (Segarra) (llatí COMA LATA, 'coma ampla'), i que escriurem, doncs, *-lada* (< LATA).

Com hem dit, la documentació és una eina fonamental, però cal tenir present que té unes característiques específiques que condicionen la informació. Així, cronològicament, la documentació més fiable és l'anterior al segle XV, que és el moment en què es produeix i es comença a palesar la diferenciació entre els dialectes catalans, un fet que es veu ben clarament, per exemple, en la neutralització de les vocals àtones, que a partir d'aquell moment provoquen una fluctuació *a/e* i *o/u* de manera evident i general en els textos escrits de bona part del domini lin-

güístic. I en aquest cas, per tant, resultarà bàsic trobar documentació anterior a aquesta època per poder determinar de manera fiable si la forma adequada d'un topònim és una *a* o una *e*, o una *o* o una *u*, quan es troben en posició àtona.

En aquest mateix sentit, malgrat que la llengua catalana escrita presentava una cohesió important durant l'edat mitjana —generalment s'ha considerat que comptava amb un sistema d'escriptura molt fixat, sobretot a partir de la funció de la Cancelleria Reial (Rabella, 2009, p. 232-239)—, cal tenir en compte que també hi havia una vacil·lació significativa a l'hora d'escriure alguns mots, que era més o menys important segons els tipus de documents, ja que ni tots els textos presentaven el mateix grau de formalitat ni tots els escriptors tenien el mateix nivell de llengua.

Cal, doncs, tenir cura a l'hora d'interpretar les fluctuacions en les grafies i no prendre com a definitives formes aïllades. D'aquesta manera, cal tenir en compte un nombre significatiu de citacions, sobretot quan hi ha vacil·lacions i el topònim no correspon a un nom d'ús general (no és el mateix un cas de fluctuació en l'escriptura de noms com *Llobera*, *Espareguera* o *Pineda*, que, a més d'habituals en la toponímia, corresponen a mots vius com a noms comuns, que quan la vacil·lació es produeix en un topònim que és un nom únic dins la llengua catalana, com *Gandesa*, *Llanars* o *Espot*).

Cal tenir present que fins i tot en els topònims que provenen de noms comuns resulta habitual que hi hagi vacil·lacions gràfiques en la documentació antiga —com en el cas de *Talleda* (Vallès Oriental), derivat de *tell*, i escrit prenORMATIVAMENT *Talleda*, *Taieda* i *Tayeda*—, un fet que en alguns casos s'ha aprofitat per proposar formes que no tenen una base lingüística plausible i en què a vegades s'han barrejat condicionaments o factors extralingüístics.

Un bon exemple en són els derivats d'*hort*, que és un terme que sembla que modernament no ha comptat amb un

prestigi suficient i que es deu haver relacionat massa directament amb l'activitat rural o pagesívola —una reticència que ja veiem històricament, quan, per exemple, al final del segle XV es redacten unes regles per evitar els mots «pagesívols» (Badia i Margarit, 1999). La vacil·lació històrica en l'ús de la *h*- és força habitual en molts d'aquests topònims, precisament per la seva falta de transcendència fònica, i en alguns casos, com *Horta de Sant Joan* (Terra Alta), *Hortoneda* (Pallars Jussà) o *Hortsavinyà* (Maresme), s'ha utilitzat per reivindicar una escriptura sense *h*- a partir d'un suposat origen més antic i més prestigiós del topònim, que no seria romànic sinó anterior —iber en el cas d'*Horta de Sant Joan* (Moran i Rabella, 2000, p. 71-75) o preromà en el cas d'*Hortoneda*.

Aquests casos exemplifiquen la proposta de formes ortogràfiques basades en interpretacions interessades o tendencioses de l'etimologia dels topònims. En bona mesura, aquesta pràctica es basa en un prejudici que consideraria que, com més antic i més estrany o diferent sigui l'origen d'un topònim, més important és (de manera que els topònims tindrien més prestigi si són d'origen iber, cèltic o àrab que si provenen del llatí o són de formació romànica). En aquest sentit, fins i tot hem arribat a llegir que el topònim *Albereda*, tant al Penedès com al Pirineu, no tindria un origen romànic (*albereda*, 'col·lectiu d'àlbers'), sinó que correspondria a un nom d'origen àrab, amb l'article *al*- (Balañà, 1999, p. 43), o que el *Lledó* de les Garrotxes d'Empordà té un origen diferent —cèltic— de tota la resta de topònims *Lledó* catalans i de l'arbre que antigament es coneixia com a *lledó* i avui, sobretot, com a *lledoner* (del llatí LOTONE, amb dissimilació de la primera vocal, LETONE > *lledó*) (Bastardas, 1995, p. 256 i 276-278).

Així, doncs, sovint aquest tipus d'etimologies factícies o imaginatives són les que precisament emparen o volen justificar algunes formes ortogràfiques no normatives.

Gairebé no caldria ni advertir que, des del punt de vista lingüístic i onomàstic, tots els topònims tenen la mateixa

importància i que no té cap sentit la percepció, anacrònica i simplista, que un topònim té més prestigi com més antic i menys general és; un criteri que, com indicàvem, ha provocat que se cerquessin i es proposessin etimologies a fi de retrodatar un topònim o de vincular-lo a un estrat lingüístic determinat.

La tradició escrita

Malgrat la importància de la documentació, com s'ha indicat anteriorment, en els topònims que històricament han tingut un ús molt general i que presenten una forma clarament consolidada en l'escriptura —com els noms de les poblacions o dels principals rius i muntanyes— l'etimologia i la documentació antiga a vegades esdevenen factors secundaris, sobretot quan es tracta de topònims únics i que no corresponen a noms comuns actuals.

En casos com *Castell de l'Areny* (Berguedà) o *Palamós* (Baix Empordà), la documentació confirma un origen etimològic que implicaria una forma escrita diferent de la que és d'ús general des de fa segles, i que considerem normativa i oficial. Així, malgrat que se sap que *Castell de l'Areny* prové d'un *Castro Adalasindo* (en què *Adalasindo* és un antropònim medieval d'origen germànic) i que *Palamós* correspon a l'evolució del llatí PALU(S) HUMORIS, 'aiguamolls humits', s'han respectat les formes consolidades històricament i no s'han substituït per les etimològiques *Castell Dalareny* —en què la forma escrita reflectiria la pronúncia viva general i seria més coherent amb l'origen etimològic, malgrat que l'evolució ha estat influïda significativament per l'etimologia popular, que ha acabat relacionant un antropònim opac amb el nom comú *areny*— i *Palamors* —amb recuperació de la *-r* de la forma llatina originària, que sí que es manté regularment en altres topònims, com *Calders* (*Caldarios*, s. X), *Granollers* (*Granularios*, s. X), *Guixers* (*Gissers*, s. X), *Llanars* (*Llandares*, s. X), *Llinars* (*Linares*, s. X), *Pallars* (*Paliars*, s. IX), etc.

En alguns casos, i encara que la variació gràfica afectaria solament les vocals —sovint amb modificacions que es

poden explicar a partir de la neutralització de les vocals àtones—, s’ha mantingut també la forma històrica d’ús general, com en els casos a què ens referíem al principi, *Badalona* —*Baetulo* (Pomponi Mela, Gai Plini Segon), *Bitulona* (977), *Betilona* (1002), etc.— i *Manresa* (*Minorisa*, s. IX), o *Senterada* (Pallars Jussà) (*Sancta Grata*, s. IX), malgrat que la documentació i l’etimologia comportarien les solucions *Bedelona*, *Menresa* i *Santarada*. Tanmateix, el respecte de la forma escrita tradicional, que és un aspecte important per als habitants, no és possible, com ja hem apuntat anteriorment, en els topònims que es repeteixen en el domini de la llengua catalana (i que s’han d’escriure de manera homogènia) o que provenen de noms comuns.

La pronúncia

Un altre factor que també resulta fonamental per a la fixació gràfica dels noms és la pronúncia, genuïna i general, del topònim per part de les persones que en tenen un coneixement directe. Segurament és l’aspecte menys estudiat i que menys s’ha tingut en compte, probablement perquè s’ha vinculat a les variacions en la parla de la gent i perquè en els nostres models lingüístics la llengua escrita ha estat preponderant. Contràriament, i malgrat que hi ha diversos condicionaments que cal tenir-hi en compte, la forma fònica d’un nom seria estrictament el topònim, i no cal oblidar que l’escriptura és una convenció per poder representar la llengua, la parla, un fet que en l’àmbit de la lingüística, dominada durant dècades per models de caràcter teòric, a vegades no es té prou present.

D’aquesta manera, fins i tot quan l’etimologia i la documentació antiga ens permeten conèixer l’origen d’un topònim i, per tant, quina podria ésser-ne d’entrada la grafia més adequada, la forma escrita no hauria de poder-ne modificar la pronúncia viva d’ús general —com succeeix amb la forma **Flamicell* en lloc de *Flamisell* (Pallars Jussà), que n’alteraria la pronúncia, [s] i no [z]. Així, en casos com *Vallfogona* o *Fogars*, que provenen respectivament de VALLE FECUNDA, ‘vall fèrtil’, i de FILICARIS, ‘falguerars’, es mantenen les formes escrites històriques, *Vallfogona* i *Fogars*,

que en recullen l’evolució fonètica, encara que hagi estat irregular (fruit d’assimilacions, dissimilacions o de l’analogia), i no es restitueixen les formes etimològiques, que no són vives, *Vallfogona* i *Fegars*, que suposarien no la fixació de la forma escrita del topònim, sinó un exercici d’arqueologia toponímica. En aquest mateix sentit, els topònims s’escriuen d’acord amb la normativa ortogràfica vigent i no mantenen tampoc grafies llatinitzants, com la s- líquida: *Escaladei* (Priorat) (i no *Scala Dei*), *Esparreguera* (Baix Llobregat) (*Sparagaria*, s. X), *l’Espluga de Francolí* (Conca de Barberà) (*Spluga*, s. XI) o *l’Estany* (Bages) (*Stagnio*, s. X).

Com indicàvem, hi ha, però, uns límits, toponomàstics, però sobretot sociolingüístics, que cal tenir en compte a l’hora de representar gràficament la forma fònica dels topònims. Encara que és difícil determinar aquests límits i decidir quines formes es normalitzen en la toponímia i quines no, es partiria d’una diferenciació entre formes dialectals i formes de caràcter local o relacionades per la majoria dels parlants amb registres marcadament familiars o col·loquials.

L’escriptura, doncs, sí que ha de reflectir en la toponímia les formes que es considerarien solucions dialectals, és a dir, les variacions que tenen un abast geogràfic i una tradició històrica significatius: *redó-rodó* —*Campredó* (Baix Ebre), *coll Redó* (Terra Alta) o *tossal Redó* (Montsià, Noguera, Priorat, Segarra i Urgell)—; *balma-bauma*, *cargol-caragol*, *jonc-junc*, *magrana-magrana*, *mont-munt*, *pèlec-pèlic*, *penya-pena*, *puig-puí*, *roja-roia*, *sénia-sínia*, etc. Fins i tot en els casos que no apareixen en el diccionari normatiu (com *bauma*) quan el terme forma part del nom propi —*torrent de la Bauma* (Ripollès) o *coll de Bauma* (Berguedà)— i no té un ús com a descriptiu —*balma d’en Llong* (Alt Empordà) o *balma dels Punts* (Garrotxa).

Contràriament, no es mantindrien per escrit les formes molt locals o les solucions orals que es considerarien molt marcades, és a dir, molt familiars o col·loquials. En

serien un bon exemple els casos de *Sudanell* (Segrià) i d'*Urús* (Cerdanya), que, com consta en la *Llista de noms dels municipis de Catalunya* de l'any 1933, van modificar la forma escrita per *Sonadell* i *Grus*, respectivament, que en reflectien la pronúncia general en aquell moment. Posteriorment, però, els ajuntaments respectius van recuperar les formes històriques, *Sudanell* i *Urús*, ja que els noms dels pobles, viles i ciutats acostumen a tenir una forma escrita històrica àmpliament consolidada (com, per exemple, en el cas de *Tàrrega*, malgrat que els seus habitants pronuncien habitualment [ˈtarʃa] i, en aquest sentit, qualsevol modificació resulta complexa perquè la forma escrita té un alt valor simbòlic —per aquesta raó, és molt més complicat un canvi significatiu en la forma escrita del topònim que no pas la modificació d'aspectes gràfics puntuals per adequar el nom a la normativa lingüística vigent, malgrat que en alguns casos el canvi o la supressió d'un sol grafema ha estat també controvertit, com en el canvi de *Vích* per *Vic* o en la recuperació (2012) de la forma normativa *Roda de Berà* (Tarragonès) en lloc de **Roda de Barà*.

Tanmateix, no totes les característiques i les formes dialectals han tingut amb la mateixa valoració, de manera que n'hi ha algunes que han estat considerades de manera negativa perquè s'han interpretat com a molt familiars. La iodització en seria un exemple paradigmàtic: històricament ja ha estat valorada molt desfavorablement —per exemple, a les *Regles d'esquivar vocables* del final del segle XV (Badia i Margarit, 1999, p. 118), en què es rebutgen les formes «ieistes», com a la regla 147, «*tayar per tallar, e mil semblants*» —, la qual cosa ha fet que en la toponímia les pronúncies ioditzades tradicionals de noms com *Centelles* (Osona), *Granollers* (Vallès Oriental), *Ullastrell* (Vallès Occidental) o *Torelló* (Osona) hagin quedat circumscrites a l'oralitat (en què han tingut un fort retrocés precisament per la valoració marcadament col·loquial o familiar que encara avui se'n té) i no s'hagin emprat per escrit.

N'hi hauria alguna excepció, com quan s'ha perdut la consciència de l'origen del nom, com en el cas de *Sant*

Miquel del Fai (Vallès Oriental) (en què *Fai* correspon a *fall*, 'salt d'aigua'), o també en la microtoponímia —*l'Abeiar* (Bages) [*abellar*], *es Foraió* (Baix Empordà) [*faralló*] o *roca Sabeia* (Ripollès) [*sa Abella*, un terme viu en altres topònims, com *Abella de la Conca* (Pallars Jussà)]— (Veny, 1996, p. 20).

La valoració sociolingüística sí que ha provocat el canvi d'alguns topònims quan el nom es considerava que tenia o havia pres un sentit pejoratiu —com en el cas del canvi de *Puigtinyós* (Alt Camp) per *Montferri* (1917), d'*Utxafava* (Pla d'Urgell) per *Vila-sana* (1933) o, recentment, de *les Cabòries* (Alt Penedès) per *Avinyó Nou* (2007)—, o quan un nom ja no s'ha considerat suficientment representatiu en els casos en què hi ha una duplictat de noms —com en el cas del canvi d'oficialitat en la denominació de *Santa Maria de Corcó* (Osona) per *l'Esquirol* (2014). Tanmateix, la valoració sociolingüística dels topònims resulta complexa, i en altres casos la població ha considerat que el seu nom no era pejoratiu —com a *la Carronya* (Baix Penedès)— o que es podia mantenir una doble denominació, una d'històrica en un registre formal (*l'Ametlla de Mar*) i una altra en un registre oral i col·loquial (*la Cala*).

Conclusions

D'acord amb el caràcter i la funció social de la llengua, els topònims requereixen uns criteris que en permetin un ús cohesionat i uniforme, de manera que reflecteixin la pertinença a un sistema lingüístic regular, apte per a tots els registres formals i que, en aquest sentit, contribueixi a la seguretat dels parlants en la pròpia llengua i a la percepció que es tracta d'un sistema lingüístic complet, vàlid per a tots els usos (els mitjans de comunicació, la cartografia, els mitjans de transport, etc.).

En aquest sentit, la normalització de la toponímia és una tasca fonamental i, a l'hora de determinar la forma escrita dels topònims, ha de seguir uns criteris tan regulars i

sistematitzats com sigui possible, malgrat la complexitat dels factors que hi participen: l'etimologia, la documentació antiga, la tradició escrita i la pronúncia.

Bibliografia

BADIA I MARGARIT, Antoni M. *Les Regles d'esquivar vocables i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999. (Biblioteca Filològica; XXXVIII).

BALAÑÀ I ABADIA, Pere. «Semàntica dels arabismes toponímics penedesencs (I)». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], núm. LXXVI (1999), p. 37-54.

BASTARDAS, Joan. «Els vells noms d'arbres fruiters». A: *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial, 1995, p. 255-278.

BATLLE, Mar. «La influència de les recomanacions sobre toponímia de les Nacions Unides: una mirada a Europa, Espanya i Catalunya». A: *Nous materials de toponímia valenciana*. València: Denes, 2013, p. 145-157.

COROMINES, Joan. *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino, 1965-1970. 2 v.

COROMINES, Joan [et al.]. *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial, 1989-1997. 8 v.

GENERALITAT DE CATALUNYA. *Llista de noms dels municipis de Catalunya dreçada per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans amb la col·laboració de la Ponència de Divisió Territorial*. Barcelona, 1933.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Els substrats de la llengua catalana: una visió actual*. Barcelona, 2002. (Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura; 1).

MOLL, Francesc de B. *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València, 2006.

MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton. «Horta de Sant Joan (etimologia i grafia)». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], núm. LXXXII (2000), p. 71-75.

RABELLA, Joan Anton. «Reflexions sobre el substrat pre-romà al Pallars i la Ribagorça». A: *Studia in honorem Joan Coromines*. Lleida: Pagès, 2007, p. 201-216.

RABELLA, Joan Anton. «El català, llengua d'Estat a l'edat mitjana». A: ARNAVIELLE, Teddy; CAMPS, Christian (ed.). *Discours et savoirs sur les langues dans l'aire Méditerranéenne*. París: L'Harmattan, 2009, p. 232-239.

RABELLA, Joan Anton. «L'ús de l'article determinat i dels descriptius geogràfics en la toponímia catalana». *Llengua i Ús* [Barcelona: Generalitat de Catalunya], núm. 51 (2012), p. 78-85.

TERRADO, Xavier. «Fonaments per a l'estudi etimològic de la toponímia catalana». A: *Introducció a l'onomàstica*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1994, p. 53-72.

VENY, Joan. *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.